

Gevelankers

H. Janse

Gevelankers bestaan meestal uit een horizontaal en een verticaal element. Het verticale deel wordt door een oog in het horizontale element gestoken. In Nederland zijn de oudst bekende gevelankers uit de 13de eeuw.

Sierankers werden gemaakt van ca. 1525 tot in het tweede deel van de 17de eeuw. Jaartalankers zijn gemaakt vanaf ca. 1550.

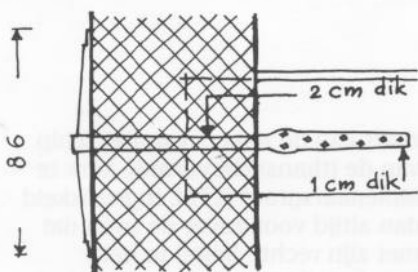
Op gevelankers werden sedert de 16de eeuw door het inhakken van strepen versieringen aangebracht.

Constructie

Een gevelanker verbindt de balken van een balklaag of kap met de gevel. Soms is een anker verbonden aan een muurstijl van een houtconstructie.

Doorgaans bestaat het anker uit twee delen: de *veer* en de *schiet*. De veer is aan één einde plat uitgesmeed en met spijkers, ankernagels of krammen horizontaal aan de balk bevestigd. Het andere einde steekt door de gevel en heeft een vierkante doorsnede. Aan het einde is een vierkant oog gesmeed. In Friesland is op dit oog vaak een knop gesmeed (*DOCblad Anker*, smeedijzer 05).

Door het oog wordt verticaal de schiet, sleutel of schoot aangebracht. Hieraan is een neus gesmeed of een ander uitsteeksel, dat verhindert, dat de schiet naar beneden zakt. Ook kan er een wig, al dan niet krulvormig zijn aangebracht. In sommige gevallen is er tevens een haak om een luifel op te hangen.

1. Utrecht, Oude Gracht 175. Balkanker.

Een anker kan ook bestaan uit een veer met een haaks omgesmeed einde. Deze haakankers hebben geen losse schiet. Als gevelankers komen ze vooral in Limburg voor. Tenslotte noemen we de rozetankers. Hierbij is aan het geveleinde van de veer een schroefdraad gemaakt. Daarover wordt een gietijzeren rozet geschoven, die met een moer wordt vastgezet. Deze vorm is vooral in de tweede helft van de 19de eeuw gebruikt¹. Voor zover is na te gaan komen de oudste gevelankers in Nederland voor in de 13de eeuw, bijvoorbeeld in het kasteel Ammersoyen en het huis Oude Gracht 175 in Utrecht *afb. 1*. Wij kennen weinig oudere houtconstructies en zeker niet in ongeschonden staat.

Sierankers

Een gevelanker kan ook gebogen zijn of gebogen einden hebben. De gebogen ankers zijn constructief sterker, daar zij de krachten niet over een vertikaal vlak verdelen, maar een grotere spreiding van krachten bewerkstelligen. Bij roestvorming vervalt het belang van de verankering helaas. In het tweede kwart van de 16de eeuw ging men er toe over, wellicht onder invloed van de Renaissance, de werkstukken te versieren, o.a. met Franse lelies en klaverbladvormen, zoals die bijvoorbeeld in Delft en Amersfoort voorkomen (*DOCbladen Anker*, smeedijzer 01 en 04).

Ook in Zierikzee zijn dergelijke ankers. Daar zijn de ankers van het stadhuis en het Gravensteen bovendien voorzien van toortshouders *afb. 2 en 3*. Deze rijke versieringen waren wellicht ook mogelijk door een beter wordende kwaliteit van het ijzer met redelijk hoog koolstofgehalte². Ook andere siervormen komen voor, soms min of meer regionaal bepaald. We verwijzen daartoe naar de *DOBbladen Anker*, smeedijzer 01-06. Na het midden van de 17de eeuw worden vrijwel geen sierankers meer gemaakt, onder invloed van het classicisme.

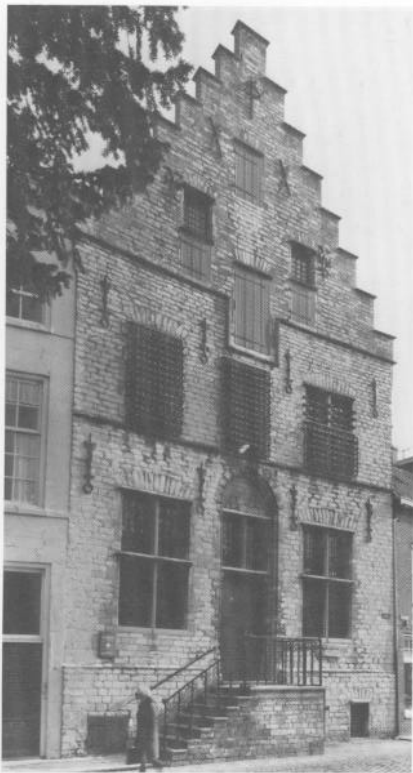
In Limburg komen ook haakankers

2. Zierikzee, stadhuis.

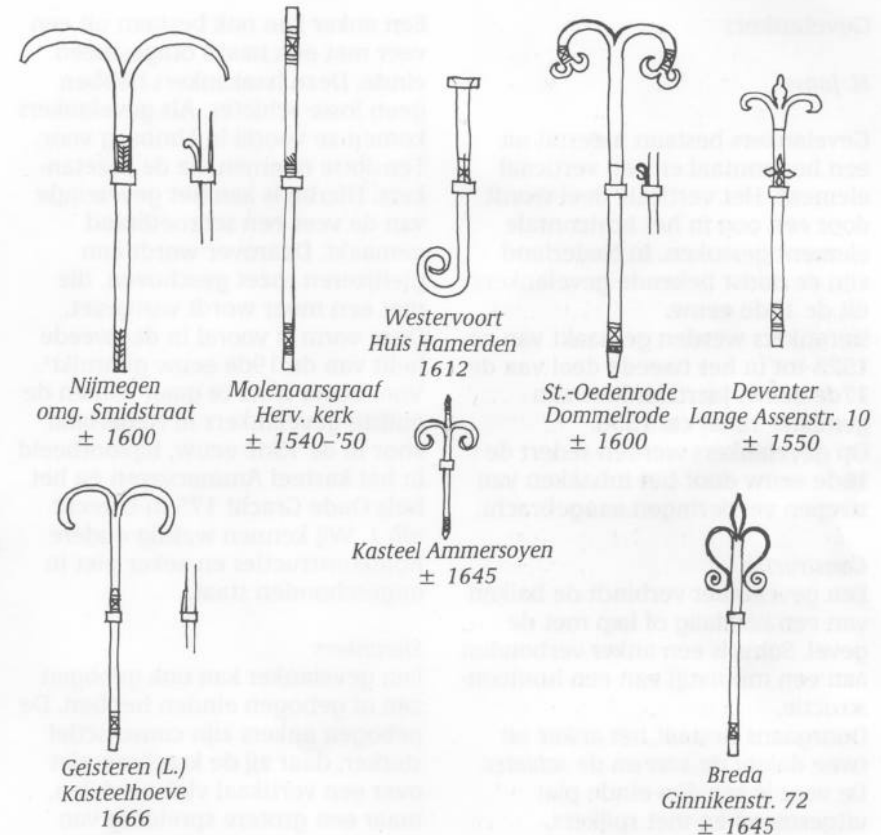
met versieringen voor (*DOCblad Anker*, smeedijzer 06). Een andere vorm van versierde gevelankers zijn de jaartalankers. De oudste daarvan dateren van omstreeks 1550.

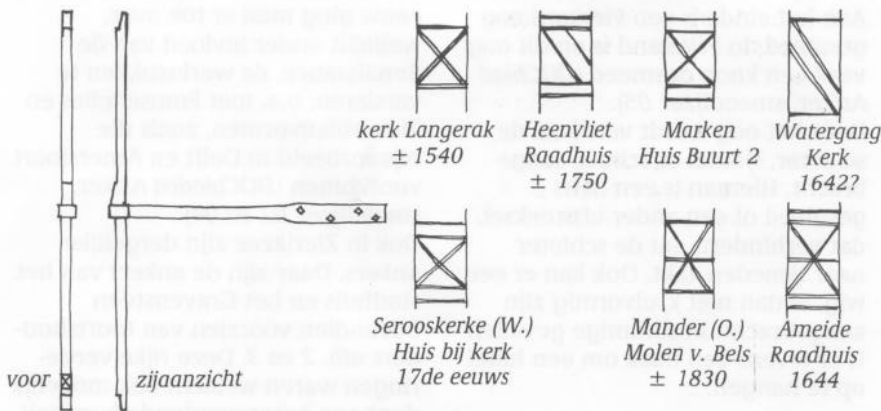
3. Zierikzee, Gravensteen.

Tekens op ankers

Een uitvloeisel van de verbetering van de ijzerkwaliteit is het optreden van strepen, ingehakt in smeedwerk, zoals deurklinken en gehengen – bijvoorbeeld in de Grote kerk te Monnickendam (DOCblad IJzerwaren 06) – en in muurankers in het tweede kwart van de 16de eeuw. In het reeds wat afgekoelde ijzer werden met een hard stalen voorwerp, een beitel, kerven in het ijzer gehakt. Het Sint Andrieskruis is het meest algemene teken op muurankers. Het is zeker niet het enig voorkomende, maar wel meer dan de helft van de aangebrachte tekens is een schuinkruis, voorzien van één of meer horizontale strepen erboven en eronder. Er is wel eens gesuggereerd, dat het Sint Andrieskruis alleen zou voorkomen in katholieke streken van Nederland en dat in overwegend protestantse landsdelen van schuine strepen in één richting gebruik zou zijn gemaakt. Deze bewering wordt gelogenstraft door enkele hierbij afgebeelde voorbeel-

4. Sierankers met ingehakte strepen.

5. Ingehakte versieringen op rechte gevelankers.

den. Zo werd het schuinkruis ook aangetroffen op Marken en Walcheren. Men bedenke hierbij, dat het gebouwen betreft van na de reformatie. Ook zijn in de vroegste periode reeds vrij ingewikkelde vormen gemaakt,

zoals aan de ankers van het schip van de (thans) Hervormde kerk te Molenaarsgraaf (Z.H.), ingewikkeld dan altijd voor zover de smid dat met zijn rechte beitel in het weerbarstige half-koude ijzer kon maken.

Ook vrij eenvoudige sierankers zijn op verschillende wijzen van een streepversiering voorzien, zowel op rechte delen als op krullen. Meer samengestelde ankers zijn vrijwel nooit van ingehakte strepen voorzien. In *RVblad Merk* op smeedwerk 01 is melding gemaakt van het handmerk van de smid op ankers te Utrecht. Na het midden van de 17de eeuw maken de ankers geen deel meer uit van de architectuur en komen sierankers vrijwel niet meer voor. Op de dan nog steeds toegepaste sobere rechte muurankers werden de strepen en kruisen nog tot in onze tijd aangebracht. Dat is een gebruik, dat van vader op zoon en van meester op gezel is overgegaan. Er is weinig te zeggen voor de gedachte, dat de kleine versieringen op de ankers een symbolische achtergrond zouden hebben. De aard van het materiaal, een lange rechte staaf, maakte het aanbrengen van schuine strepen, kruisen en horizontale lijnen het meest voor de hand liggend. Een takvorm als bij het hierbij afgebeelde voorbeeld uit Nijmegen is niet algemeen. Het komt evenwel ook elders voor, zoals in de Roerstreek in Midden-Limburg. Het ontbreken van harten, zonneraden en soortgelijke symbolen, zoals in metselwerk en hout veelvuldig zijn aangebracht, lijkt een bewijs voor de afwezigheid van een diepere betekenis dan alleen de wens tot het aanbrengen van een versiering op het anker.

Literatuur/noten

- ¹ R. C. Meijer, Gietijzer in de bouw: functioneel en decoratief, *Monumenten* 4 (1983), nr. 9, blz. 18.
M. Stokroos, *Gietijzer in Nederland*. Amsterdam 1984.
² D. J. de Vries, IJzer en ijzerconstructies. *RVblad IJzer 01* (1985)

Summary

Wall-cramps are consisting of two elements, a horizontal and a vertical. The vertical part is stuck through an eye in the horizontal. The oldest wall-cramps in the Netherlands are known in the 13th century. Ornamental cramp-irons are made from ca 1525 till the second part of the 17th century. Cramps in the shape of figures we know from ca 1550. On cramp-irons ornaments are made also from the 16th century by cutting lines into the half-cold iron.